

Vatandaşlığın Niteliksel Dönüşümü ve Vatandaşlık Eğitimi Üzerine Bir Betimleme Çalışması

Nilgün DAĞ*

Vatandaşlığın Niteliksel Dönüşümü ve Vatandaşlık Eğitimi Üzerine Bir Betimleme Çalışması

A Descriptive Study: The Qualitative Transformation of Citizenship and Citizenship Education

Özet

Küreselleşme süreciyle birlikte ulus devlete olan aidiyet duygusunun zayıflamasıyla, vatandaşlığın 'ulusal' boyutu tartışılır hâle gelmiş olup kapsamı ulusal kimliğin ve aidiyetliğin ötesinde rol, kimlik, hak talebi gibi farklı kavramlar ışığında dönüştürülmeye başlanmıştır. Bu dönüşüm, doğal bir evrim sürecine işaret etmekten ziyade 'jeopolitiğin konusu olarak vatandaşlık' şeklinde nitelenebilecek politik bir sürece tekabül etmektedir. Bu çalışma, vatandaşlığın salt resmi, şekli ve hukuki statüden ibaret olmadığını ortaya koyarken vatandaşlık kavramında epistemik ve normatif konumda bulunan 'vatan' ifadesinin terk edilmesi hususunda muhalif bir bakış açısı sunmaktadır. Vatandaşlığın ulusal aidiyetliğe yapışık bir kavram şeklinde ele alındığı bu makalede, ilk etapta vatandaşlığı oluşturan değerler/unsurlar mercek altına alınmakta; ardından, vatandaşlık eğitimi perspektifi içinde herkes için hedef olması gereken öğeler ele alınmaktadır.

Abstract

Due to weakened sense of belonging to nation-state that has resulted from the process of globalization, national dimension of citizenship has been debated over the years and its content has begun to change beyond national identity and sense of belonging. The content of citizenship consists of different elements such as role, identity, and the demand of right. These changes have led us to consider citizenship as an issue of geopolitics in a policy framework. This study indicates that citizenship does not only consist of the official citizenship, the shape of citizenship and legal status. It provides an opposing viewpoint regarding removing the concept of "nation" that is characterized in an epistemic and normative form. Moreover, the study that incorporated the concept of citizenship with a sense of belonging of national examined the elements of citizenship. Then, the components which should be involved for everyone in citizenship education were discussed.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, vatandaşlık, vatandaşlık eğitimi

Key Words: Identify, citizenship, citizenship education

1. Giriş

Her devlet, vatandaşlık anlayışını belli bir temele/kritere dayalı olarak şekillendirmektedir. Fransa ve Amerika¹, temelini toprağa dayandırdığı bir vatandaşlık anlayışını benimserken Almanya² ve İsrail etnik kan bağına -ortak atalara- dayalı bir etno-kültürel vatandaşlık modelini esas almakta-

* Nilgün DAĞ, Öğr. Gör., Sinop Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü, nilgundag@yahoo.com

¹ Her ne kadar her iki ülkede de toprağa dayalı bir vatandaşlık anlayışı benimsenmiş olsa da vatandaşlık yasalarında önemli farklılıklar mevcuttur. Amerika'da vatandaşlık, ülke topraklarında doğan herkese atfedilirken Fransa'da soy esasına dayanmaktadır. Yani, doğum yerine bakılmaksızın Fransız ebeveynlerden doğmuş olmak esastır. Amerikan vatandaşlık anlayışının temelinde etnik, kan ya da kültüre bağlı bir anlayış yerine, siyasi kurumlar üzerine kurulan siyasi yurttaşlık anlayışı bulunmaktadır. Fransız vatandaşlık kavramı ise, asimilasyonist ve devlet merkezlidir (Brubaker, 2009).

² Alman vatandaşlık kavramı organik, tecrit edici ve Volk merkezli bir karaktere sahiptir. Almanya'da 1913'ten beri yürürlükte olan ("Alman İmparatorluğu'nun ve Eyaletlerinin Uyruklu Yasası") 'kan bağına dayalı vatandaşlık' ilkesi (soy ilkesi-jus sanguinis), 1 Ocak 2000 tarihi itibarıyla 'toprağa dayalı vatandaşlık' ilkesi olarak değiştirilmiştir.

dir. Türkiye'nin ise toprağa dayalı teritoryal (territorial)³ bir vatandaşlık anlayışını teşvik ettiğini; ancak AB'ye uyum süreciyle birlikte vatandaşlık anlayışını ulusallık politikası kapsamında uzaklaştırarak ulus ötesi bir kapsama yönelttiğini söylemek mümkündür. Ülkelerin vatandaşlık uygulamalarındaki/düzenlemelerindeki bu farklılıklar, şüphesiz ki kendilerini tanımlayış şekillerinden, mazideki deneyimlerinden ve farklı ulusallık anlayışlarından kaynaklanmaktadır. Farklılığın kaynağı ne olursa olsun hemen her devlet, bünyesindeki yalnızca bir kısım insanlara vatandaşlık statüsü vermekte, yabancılar olarak nitelediği diğer insanlar ile arasına yasal bir takım sınırlar⁴ çizmektedir. Bu bağlamda vatandaşlık⁵, kimin içeride (aidiyet) olduğunu kimin dışarıda (ötekilik) kaldığını belirleyen bir olgu konumundadır. Bugün itibarıyla vatandaşlık sosyal, kültürel ve ekonomik alanda yaşanan küresel değişimlerle birlikte yalnızca bir kısım insanlara verilen bir ayrıcalık olmaktan çıkmış, çoğul/ulus ötesi bir nitelik kazanmış ve bir takım yeni vatandaşlık kipleri (çifte vatandaşlık, diasporik vatandaşlık, anayasal vatandaşlık, çok kültürlü vatandaşlık, Avrupa vatandaşlığı, vb.) telaffuz edilir hâle gelmiştir.

İletişimin, teknolojinin ve sermayenin küreselleşmesi ile birlikte uluslar arası nüfus hareketliliğinin artması ve evrensel değerlerin öne çıkması sonucu, vatandaşlığın ulusal boyutu tartışmalı hâle gelmiştir. Bu gelişmeler ışığında kimi düşünürler, 'ulus ötesi vatandaşlık' (post-national citizenship) kavramından söz ederken kimileri 'ulustan arındırılmış vatandaşlık' (denationalized citizenship) olgusuna odaklanmaktadır. Ülkemizde -özellikle son yıllarda çok kültürlülüğe ve farklı etnik ve dinsel kimliklerin yeniden tanımlanmasına yönelik taleplere bakıldığında⁶- ulustan arındırılmış

³ 1924 tarihli Anayasa'nın 88. maddesinde, "Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur" denilmiştir. Böylece vatandaşlığın; ırk, din, mezhep ya da kan bağı esasına dayalı olarak değil, birlikte yaşam arzusu gibi sübjektif bir ölçüte dayalı olarak kurulduğu ifade edilmiştir." (Polat, 2011, 139).

⁴ Fransa ve Almanya, 1960 ve 1970'li yıllarda yaşadığı işgücü kıtlığına çözüm olması açısından çok sayıda göçmeni (yabancı işçiyi) ülkesine kabul etmiştir. Ancak zaman içerisinde her iki ülke de kaçak göçmen girişinden ve siyasi sığınma hakkı talep edenlerin sayısındaki artıştan kaygı duymuş ve göç alımına sert kısıtlamalar getirmeye başlamıştır (Brubaker, 2009). Almanya'da çıkarılan göç yasası, işçi ve eşine yabancı dil bilme zorunluluğu getirirken, Fransa ve İsviçre gibi ülkeler DNA testi istemeyi düşünmektedir. Benzer bir durum İngiltere'de de söz konusudur. İngiltere'de beş yıllık bir çalışmanın ardından vatandaşlık talebinde bulunan ve Britanya ile ilgili genel bir teste tabi tutulduktan sonra vatandaşlığa kabul edilen göçmenler, 2011 yılında uygulanmaya başlanan yeni düzenlemeyle artık şartlı vatandaşlık engeliyle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu düzenlemeye göre, İngiltere'de kalıcı olarak ikâmet isteyen göçmenler, bir ila üç yıl sürecek şartlı vatandaşlık sürecini başarı ile tamamlamak zorundadırlar (Hangül, 2009).

⁵ Bu noktada vatandaşlık ile milliyet birbirine karışabilmektedir. Kastoryano'ya (2007, 51, 54) göre vatandaşlık, toprak sınırları içinde hakların tanınacağı garantisini vermekte; fakat kültürel entegrasyon temin etmemektedir. Buna göre vatandaşlık, basit bir yasal statüdür. Milliyet ise etnisiteye, dine veya kültüre atıfta bulunan bir kavramdır. Özü itibarıyla her iki kavram, devlete atıfta bulunsa da vatandaşlık bunu araçsal terimlerle, milliyet ise aidiyet terimleriyle yapmaktadır.

⁶ 1982 Anayasası'nın "Temel Hak ve Hürriyetlerin Sınırlanması" başlıklı 13. maddesi, 3 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanunla değiştirilmiştir. Buna göre, temel hak ve özgürlükleri sınırlama sebepleri olarak gösterilen "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, ulusal egemenlik, Cumhuriyet, milli güvenlik, kamu düzeni, genel asayiş, kamu yararı, genel ahlâk ve genel sağlık gerekçeleri" madde metninden çıkarılmıştır. Benzer şekilde, Anayasanın 26. maddesinde "Düşüncelerin açıklanmasında ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz" cümlesiyle başlayan düzenleme ile basın özgürlüğünün düzenlendiği 28. maddenin ikinci fıkrasındaki "Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım

vatandaşlık anlayışının⁷ baskın bir odağa sahip olduğu aşikârdır. Gerek ülkemizde gerekse küreselleşen dünyada vatandaşlığın tanımında ve kapsamında yaşanan bu dönüşüm, çalışmamızın özünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda makalemizin birinci bölümünde, vatandaşlığı oluşturan değerler/unsurlar mercek altına alınmakta; vatandaşlığın doğasına ilişkin çok katmanlı bir analiz yapılarak vatandaşlığın ulusal ve coğrafi sınırlar dâhilinde mi yoksa ötesinde mi algılanması gerektiği tartışılmaktadır. İkinci bölümde ise, vatandaşlık eğitimi perspektifi içinde herkes için hedef olması gereken öğeler ele alınmaktadır. Şüphesiz, vatandaşlık konusunda daha çok bilgiye ve kavrayışa ihtiyacımız olduğu bir gerçektir. Bu yönüyle çalışmamızın mütevazı bir öneme sahip olduğunu ve bu ihtiyaca bir nebze de olsa katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

2. Vatandaşlığın Kavramsal Açılımı

Vatandaşlık, tarih boyunca değişen bir karaktere sahip olması hasebiyle dinamik ve bağlamsal bir olgu olmuş ve bu olguyu tarih, antropoloji, siyaset bilimi, hukuk, felsefe gibi çeşitli disiplinlerin değerlendirmelerinden bağımsız olarak kavramsallaştırmak pek mümkün olmamıştır. Şüphesiz, vatandaşlığın içinde geliştiği koşullar da kavramın yorumuna farklı etkiler yapmıştır. Şöyle ki, vatandaşlık tartışmaları Amerika’da kölelik, ırk ve göç konuları üzerinde yoğunlaşmışken Birtanya’da daha ziyade sosyal ve siyasal hakları kapsayan bir çerçevede yürütülmüştür. Bu durum, vatandaşlığın tanımı ve kapsamında hem jeopolitik bir farklılaşmaya hem de jeopolitiğin yörüngesinde toplumsal ve tarihsel bağlamda farklı bir evrim sürecine⁸ işaret etmektedir.

İngiliz sosyolog Marshall (1973, 92) vatandaşlığı, toplumun tam üyesi olanlara bahşedilmiş bir hukuki statü olarak kabul etmekte ve bu statü sahiplerinin her birini haklar ve yükümlülükler bakımından eşit görmektedir. Michael Walzer ise şu tespitte bulunmaktadır:

“Yurttaş olmanın ne anlama geldiği konusunda iki farklı anlayış...var. Bunlardan biri, yurttaşlığı bir iş, sorumluluk, onurlu bir biçimde taşınması gereken bir görev; diğeri ise edilgen bir biçimde yararlanılacak bir statü, bir yetki, bir hak ya da bir dizi hak olarak tanımlar. Birincisi yurttaşlığı yaşamımızın özü, ikincisi ise dış çerçevesi haline getirir (Walzer, 1989, 216; Akt: Dauenhauer, 2001, 6).”

Kymlicka ve Norman (2000; Akt: İçduygu, 2009) ise, vatandaşlığın sadece yükümlülükler ile tanımlanan bir statü olmadığını; vatandaşlık kavramının dört farklı biçimde kullanılabileceğini belirtmektedirler: *Statü, kimlik, etkinlik* ve *-toplumsal istikrar, siyasal bütünlük ve sivil barış* gibi konuları kap-

---

yapılamaz” şeklindeki düzenleme, 3 Ekim 2001 tarih ve 4709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanunla kaldırılmıştır.

⁷ Kadioğlu (2008), Türkiye’de vatandaşlığa kabul edilen kişileri Türkleştirmeye yönelik politikalar uygulandığını ileri sürerek Türkiye’de vatandaşlık olgusunu çalışırken ulus sonrası yerine ulustan arındırma olgusuna başvurmanın daha anlamlı olduğunu savunmaktadır.

⁸ Marshall (1973), Britanya’da vatandaşlığın gelişimini şöyle tasnif etmiştir: Vatandaşlık, 18. yy’da ifade, düşünce ve inanç özgürlüğü gibi temel haklardan/sivil haklardan oluşan bir statüye işaret ederken, 19. yy’da seçmek ve seçilmek gibi siyasal hakları, 20. yy’da ise ekonomik ve sosyal güvenlik gibi sosyal hakları kapsayan bir statüye denk düşmektedir. Mann (1987) ise, Avrupa’da vatandaşlık haklarının gelişim sürecini beş hakim sınıf stratejisine (liberal, faşist, reformist, otoriter sosyalist ve otoriter monarşist) göre betimlemiştir.

sayan- toplumsal kenetlenme ideali. Vatandaşlığın ilk üç boyutu, kişinin vatandaşlığının bireysel düzeyinde; son boyutu ise, bir bütün olarak siyasal cemaat düzeyinde yer almaktadır. Bu dört yönün her biri birbirleri ile kavramsal ve ampirik olarak bağlantılıdır.

Gerçekten de bugün gelinen noktada vatandaşlık, hem statü hem kimlik hem de haklar ekseninde bir değişim/dönüşüm geçirmektedir. Statü açısından geçen yarım yüzyıldaki en belirgin gelişme, vatandaşlığa kabulde cinsel ve ırksal engellerin kaldırılarak/nötrleştirilerek vatandaşlığa erişimin özgürleştirilmesidir. Vatandaşlığın bu açılımının kaçınılmaz sonucu, onun etnik, ırksal ve dini hatlarıyla birlikte içsel çeşitliliği olmaktadır. Şüphesiz bu, vatandaşlığın haklar boyutu için önemli çıkarımlar doğurmaktadır. Ulusal refah devletler devrindeki en önemli vatandaşlık hakkı, sosyal haklar idi; ancak toplumun etnik farklılaşması ile diğer hakların öne çıkmasıyla sosyal hakların dayanağında bir hassaslaşma hâsıl olmuştur. Dolayısıyla bugün haklar boyutunda, sosyal haklarda bir zayıflama mevcutken azınlık haklarında bir artış gözlenmektedir. Bu yine, vatandaşlığın kimlik boyutu için önemli çıkarımlar ortaya koymaktadır. Şöyle ki, bugün vatandaşlık kimlikleri, devletlerin birlik ve entegrasyon kampanyaları ile etnik olarak farklılaşan toplumların merkezkaç dinamiklerine aykırı düşen teşebbüsleri sınırlayan bir evrenselliğe bürünmüştür (Joppke, 2007).

Özünde vatandaşlık, bir ferdin belli bir devlete ait olduğunu ifade eden bir kavramdır; doğumla kazanılan bir haktır ve bir devletin insanlarını diğer insanlardan ayırmaktadır (Nomer, 1989, 3). Yani bir devletin vatandaşı, dünya nüfusunun başka herhangi bir devlete değil; o devlete ait kesitini oluşturmaktadır. Bu bağlamda vatandaşlık, “uluslar arası bir dosyalama sistemi, kişileri devletler arasında bölüştürmeye yarayan bir mekanizma”dır (Brubaker, 2009: 55). Vatandaşlığın, kısaca “bir devlete üye olmak” şeklinde nitelendiği bu tanımlamalarda, bir topluluğa mensubiyeti (aidiyeti) ifade eden vatandaşlık ulusal/milli sınırlar içerisine hapsedilmektedir. Oysa bugün, gerek kendiliğinden gelişen nüfus hareketleri sonucu ortaya çıkan gerekse devletler tarafından organize edilen ve yönlendirilen göç olgusu⁹, göçe hem hedef hem de kaynaklık eden ülkelerin vatandaşlık politikalarında değişiklikler yapmayı kaçınılmaz kılmaktadır (Çiçekli, 2007). Uluslar arası hareketliliğin bir sonucu olan göç olgusu ile toplumsal ve siyasal gündemin temel konularından birisi hâline gelmiş bulunan “çifte vatandaşlık”, vatandaşlık konumunun özünde bir değişiklik meydana getirmektedir (İçduygu & Keyman, 1998). Evvela çifte vatandaşlık olgusu, kişinin toprağa bağlanışını ve tabiyet bağını¹⁰ ortaya koyan ikâmet¹¹ kurumunu başkalaştırmakta ve ona dönemsel ve bağlamsal deği-

⁹ 50 yıldır devam edegelen bu göç konusu, bugün Almanya’da kimlik, asimilasyon ve entegrasyon başlıkları altında hararetle tartışılmaktadır. İsviçreli yazar Max Frisch’in “Biz, (Almanya’ya) işçiler çağırdık ama insanlar geldi” sözü, Almanya ile Türkiye arasında 30 Ekim 1961 tarihinde imzalanan “Türk İşgücü Alımı Anlaşması”nın bugün geldiği noktayı özetlemektedir. Göçün insani boyutu yerine ekonomik getirisinin ön planda tutulması, bugün Türk karşıtlığını politikada kazandıran bir söyleme dönüştürmüştür. Unutulmamalıdır ki, “hiçbir göçmen eli boş gelmez. Her biri beraberinde, ev sahibi topluma farklı bir kültürle donanmış görüş ve sesler getirir.” (Dauenhauer, 2001: 186).

¹⁰ Çifte vatandaşlık, ulus devlet ve milliyet bağlamında “çifte sadakat” (Marshall & Bottomore, 2006) ya da “bölünmüş bağlılık” (Brubaker, 2008) gibi sorunlar ortaya çıkardığından devletler nezdinde arzu edilemez bir şey olarak görülmektedir. Modern bağlılık fikri, feodal dönemdeki efendiye sadakat fikrinden türemiştir. Feodalizmde, bir adamın birden fazla efendisi olabilir; fakat iki sadakati olamaz (Salmond, 1902; Akt: Brubaker, 2008).

şiklikler ışığında beliren bir keyfilik yükleyebilmektedir. Oysa Almanya'da Türk vatandaşı olmak, Türkiye'de Türk vatandaşı olmaktan daha farklı bir anlama gelmektedir. Mantıken de vatandaşlık, belli bir anda ancak tek bir teritoryal-siyasal çerçevede yaşanabilir (Gülalp, 2007). Öte yandan çifte vatandaşlık kavramı, ana işareti ve yönelişi itibarıyla bireyi devlete bağlayan hukuki bağı (mensubiyeti) menfaat odaklı hâle getirerek pragmatik bir vatandaşlık bağı oluşturmakta; vatandaşlığın "ortaklık ve kamu yararı" (Heater, 1990: 4) değerlerini işlevsizleştirebilmektedir¹². Bu durumda, "kim, ne ya da hangi hâller vatandaşlığın dışında kalırken; kim, ne ya da hangi hâller vatandaşlığa dair kılınmalıdır?" sorusunu açıklığa kavuşturma ihtiyacı belirmektedir.

Yeğen (2005), vatandaşlığın kim(ler)e açık olacağı sorusuna verilen cevapları/yapılan önerileri şöyle bir hat üzerine yerleştirmektedir:

"Yurttaşlığın kimlere ya da nelere açık olacağına dair önerilerin yer aldığı hattın bir ucunda, yurttaşlığı mekansal ve kültürel olarak sabitlenmiş bir varlık olarak ulusun mevcut ve gelecekteki mensuplarına kapatmayı öneren ve bu itibarla da yurttaşlığı birçoklarının yoksun bıraktığı bir mensubiyet statüsü olarak muhafaza etmek isteyenler yer alır. Bu kanaatin günümüzdeki ısrarlı takipçilerinden David Miller'e göre (2000: 81), "yurttaşlık pratiği ulusal siyasi toplulukların hudutlarıyla çevrelenmelidir". ....Öte yandan, hattın öteki ucuna doğru ilerledikçe, yurttaşlığı ulusallıkla değil bölgesellikte sabitlenmiş siyasi toplulukların mensuplarına, sınırları toplumsal olarak tanımlanmış siyasi toplulukların mensuplarına, gezegendeki bütün insanlara, hayvanlara ve çevreye, açmayı öneren pozisyonlar yer alır. Bölgesel yurttaşlık (Hettne, 2000), Avrupa yurttaşlığı (Habermas, 1994), ulusaşkın yurttaşlık (Baubock, 1994), kozmopolitan yurttaşlık (Hutchings&Dannreuther, 1999, Linklater, 1998, 1999), dünya yurttaşlığı (Rotblat, 1997), küresel yurttaşlık (Falk, 1994) ve ekolojik yurttaşlık (Steenbergen, 1994b) önerilerini bu çerçevede değerlendirmek mümkündür." (Yeğen, 2005: 72-73).

Bize göre vatandaşlık, ulusallık¹³ ölçütünden arındırılarak temellendirilemez. Çünkü vatandaşlık, bir mensubiyet duygusunu çağrıştırmakta olup ulusal kimlik/milliyet etrafında bir kapama politikasını şart koşmaktadır. Yapısı gereği ulus, tekil bir kimlik yaratmak zorundadır. Her ne kadar küreselleşme ile birlikte vatandaşlık ve ulusal kimlik/milliyet gibi kavramlar muhteva değişimine uğrasa ya da yıkılmak durumunda kalsa da bu iki kavram hâlâ teoride/normatif düzeyde bir kavşak-

¹¹ Kişinin toprağa bağlanması, iki yönlüdür. Biri, doğumla kazanılan vatandaşlık yönü; diğeri de ülkede ikâmet zorunluluğudur. Kişinin tabiyet bağına ortaya koyabilmek için ikâmet kurumu gereklidir (Göğler, 1995).

¹² Tam bu noktada, vatandaşlık kurumunun tekil çıkarlar ve ortak çıkarlar arasında nasıl bir dengede durması gerektiğini de aydınlatmak gerekecektir. Çünkü tekil çıkarlar ile ortak çıkar arasındaki çatışma/çelişki, vatandaşlığın kurucu dinamiğidir. Vatandaşlığın temeli, insanların toplumsal yaşamdaki eşitsiz ve farklı konumlarının paranteze alınmasıyla ortak bir alana dâhil olmalarıdır. Bu bağlamda vatandaşlık, ortak bir kamusal alana aidiyetle ilgili ortak hak ve yükümlülükleri belirleyen bir statüdür (Özkazanç, 2009: 250-251).

¹³ Yasal anlamda vatandaşlık, devlete üyelik anlamına gelirken ulus ve devletin bitişik olduğu devletlerde vatandaşlık genellikle bir ulusa üyelikle denk tutulmaktadır. Yani, iki üyelik biçimi birbirine karışmıştır ve ayırt edilmeleri de son derece güçtür (Hammar, 1990: 37). Vatandaşlığa bir devlete yasal üyelik olarak bakan yaklaşımlar, vatandaşlığın yasal yönüyle ilgilenmektedirler. Vatandaşlığı ulusa üyelik olarak kabul eden yaklaşımlar ise, vatandaşlığı ulusal kimlik ve ulusa karşı aidiyet hissi ile ilişkilendirmektedirler.

ta buluşmakta ve birbirlerini bütünlemektedirler. Her iki kavram da tarihi ve kültürel belleğin ortaya çıkardığı, kişinin kendisini bağlı hissettiği ve sorumlu gördüğü bir psikolojik aidiyeti çağrıştırmakta ve manevi bir referansa vurgu yapmaktadır. Kaldı ki, toplumun bireye ontolojik önceliğinin olduğu - bizim gibi- toplumlarda vatandaşlığın ulusal kimlikten/milliyetten arındırılarak temellendirilmesi, kolektif bilinç alanının daralmasına sebebiyet vererek o toplumu bir arada tutan ortak harcı/bağı yok edebilmektedir¹⁴. Nihayetinde her bireyin vatandaşlık anlayışının gelişimi aynı zamanda toplumsal bir mirastır. Bu bakımdan toplumu yönlendiren sosyolojik motivasyonlar ile tarihi ve psikolojik unsurları göz ardı ederek bir vatandaşlık anlayışı tasavvur etmek, vatandaşlığı oluşturan temel bileşen(ler)i yok saymak demektir.

Vatandaşlığa 'ulusallık' yerine 'bölgellik' anlamı yükleyen, vatandaşlığı kan bağı ya da doğum yeri esaslarının dışında tanımlayan ve üye devletlere kendi ulusal farklılıklarının dışına çıkabilecekleri bir platform sunan Avrupa Birliği Vatandaşlığı (Citizenship of the European Union), 1993 yılından beri yürürlükte olmasına rağmen henüz kurumsallaşamamıştır. Bu durumun birçok sebebi vardır. Her şeyden önce Avrupa Birliği vatandaşlığı, herhangi bir milli aidiyete dayanmayıp üye devlet önkoşuluna¹⁵ bağlıdır ve vatandaşlığın kazanılmasında veya kaybedilmesinde üye devletler yetkilidir (Gündoğdu, 2004). Yani Avrupa vatandaşlığı ilkesinde, 'kimlik'¹⁶ ve 'milliyet' kavramlarıyla anlam kazanan 'aidiyet' boyutu eksiktir. Öte yandan vatandaşlık olgusunun üye devletlerin tekelinde bulunması, Avrupa Birliği vatandaşlığının ontolojik ve epistemolojik zeminini zayıflatan bir durumdur. Vatandaşlığın üye devletlerin özgül koşulları ve çıkarları ışığında, pragmatik bir doğrultuda, çatışmanın ya da işbirliğinin rol oynadığı bir bağlamda olgunlaşması sağlıklı ve sorunsuz bir yaklaşım gibi görünmemektedir.

Delanty (1997: 288), vatandaşlığı farklı boyutları vurgulayan dört model ('haklar', 'vazifeler', 'katılım' ve 'kimlik') açısından tartışmaktadır (bknz, Tablo 1). Ona göre bu modellerin her biri ayrı ayrı 'liberalizm', 'muhafazakârlık', 'demokratik radikalizm' ve 'komüniteryanizm'in teorik ve ideolojik gelenekleri ile yakından örtüşmektedir. Delanty, bunun tam bir vatandaşlık tanımı olduğunu iddia etmemekte; ancak, bu ideal-tipik modellerin¹⁷ vatandaşlığın nasıl algılandığının büyük bir kısmını özetlediğine inanmaktadır. Ona göre resmi ve asli vatandaşlıklar, vatandaşlığın iki ana boyutudur. Bu iki ana boyut, -kendi içerisinde ikişer olmak üzere- dört vatandaşlık modeline ayrılmakta-

¹⁴ Bu düşüncemizin arkasında yatan temeli, Kymlicka'nın şu tespitiyle betimlememiz mümkündür. Kymlicka (Kymlicka, 2002; Akt: Kaya, 2005), ulusal azınlık taleplerinin Batı Avrupa'da bir tür *adalet ve eşitlik arayışı*, Doğu ve Orta Avrupa'da ise *ulusal güvenliğin tehdit edilmesi* bağlamında değerlendirildiğini iddia etmektedir. Bu iki görüş arasında büyük bir fark vardır. Bir yanda *hak ve adalet* söylemi, diğer yanda *sadakat ve güvenlik* söylemi.

¹⁵ Avrupa Birliği Anlaşmasının 8. maddesi uyarınca, "üye devletlerden herhangi birinin vatandaşı olan birey Birliğin vatandaşı olacaktır" (Avrupa Birliği Anlaşması, 1993). Bu bağlamda, Avrupa vatandaşlığı hibrid bir özellik göstermektedir.

¹⁶ "Avrupa'yı kurduk, şimdi sıra Avrupalıları yaratmaya geldi" sözü, Avrupa vatandaşlığının kimlik boyutuyla karşı karşıya kaldığı çıkmazın en güzel ifadesidir.

¹⁷ Liberal modeller bireye ontolojik, epistemolojik ve ahlâkî bir öncelik atfederek vatandaşlığı "haklar" temelinde bir "statü" olarak tanımlamaktadırlar. Cumhuriyetçi modeller, toplum temelli bir anlayıştan hareket ettiğinden vatandaşlığı bir statü olarak değil, zihniyet olarak ele almaktadırlar (Durgun, 2010).

dır. Bunlardan liberal ve tutucu (muhafazakâr) modeller, resmi vatandaşlığı teslim ederken; katılımcı (demokratik radikalizm) ve toplulukçu (komüniteryanizm) modeller, asli vatandaşlık içerisinde yer almaktadır. Bu iki vatandaşlık çeşidi, sivil ve etnik vatandaşlık açısından da ele alınabilir. Sivil vatandaşlık, genel olarak vatandaşın haklarını gözetmekte ve vatandaşa siyasi katılım gücü vermektedir. Bu yüzden sivil vatandaşlık hem resmi hem de asil vatandaşlık modellerinin içine girmektedir. Etnik vatandaşlık ise, kimlik ve görev kavramları üzerinde durmakta ve aynı sivil vatandaşlık gibi resmi ve asil vatandaşlık modellerinin içine dâhil olmaktadır. Bu vatandaşlık çerçevesi Tablo 1’de özetlenmektedir.

Tablo 1. Vatandaşlığın Temel Bileşenleri

	<i>Vatandaşlık türleri</i>	<i>Resmi</i>	<i>Asli</i>
<i>Tarihsel Form</i>			
Sivil vatandaşlık		Haklar	Katılım
Etnik vatandaşlık		Vazifeler	Kimlik

Kaynak: Delanty, 1997, 292

Delanty (1997: 288), vatandaşlığın farklı formlarını algılamının bir yolunun sivil vatandaşlığı etnik ve kültürel yapılar ile kıyaslamak olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, sivil vatandaşlığın paradigmatik örnekleri olarak Fransa ve Birleşik Devletler ile etnik ve kültürel yapıların örneği olarak Almanya’yı örnek vermektedir. Fransa ve Birleşik Devletler’de *the jus soli*’nin sivil gelenekleri güçlü iken Almanya gibi *jus sanguinis*’in egemen olduğu ülkelerde kültürel boyut daha güçlüdür. Güçlü bir sosyal vatandaşlık geleneğinin bulunduğu İngiltere’de ise, sivil ve kültürel gelenekler sıklıkla bir aradadır. Bu bağlamda, vatandaşlık söylemini anlamak için vatandaşlığın nadiren resmi uyruk hakları bakımından görüldüğü tarihsel ve yasal çerçevenin ötesine geçmek gerekirken; vatandaşlığın aynı zamanda nasıl muhalif bir konsept olduğunu ve farklı formlarda açıkça ifade edildiğini görmek gerekmektedir. Şöyle ki, eğer vatandaşlık birey ve devlet arasındaki ilişkinin tanımlanması ile ilgili ise, -devlete yeni gelenler olarak- göçmenler vatandaşlığın test vakasıdır. Çünkü göçmenlerin durumu, uyruğa dayalı olan batı dünyasındaki vatandaşlığın hem sivil hem de kültürel boyutları içerdiğini göstermektedir.

Bu durumda, vatandaşlığın hangi hâllere açık olacağı sorusu önem kazanmaktadır. Yeğen (2005), bu soruya verilen cevapları iki hat üzerinde izah etmektedir:

“...bir uçta, yurttaşlığın ancak bireylerin kamu alanında paylaşabilecekleri ortaklık hallerine açık olabileceğini savunanlar, öteki uçta ise insanların sadece siyasi-kamusal-rasyonel varoluş hallerine değil kültürel, duygusal ya da özel varoluş hallerine de açılmış, bunları tanıyan yurttaşlık biçimlerini öneren pozisyonlar yer alır. Yurttaşlığın bireylerin kamusal düzeyde eşit haklarla donatılması prensibine indirgenmiş biçimiyle liberal yurttaşlık ve yurttaşlığı parçalanamaz bir kamu ilkesine sıkıca raptiyeleyen biçimiyle cumhuriyetçi yurttaşlık hattın ilk ucunda yer alır; şüphesiz ilki pasif ikincisi aktif bir yurttaşlık önererek. Hattın öteki ucuna doğru ise yurttaşlığı kamusal alanın dışına taşımayı ve çoklu kamu fik-

riyle uzlaştırmayı öneren pozisyonlar yerleştirilebilir. Çokkültürlü yurttaşlık (Kymlica, 1994), farklılaştırılmış yurttaşlık (Young, 1994), radikal demokratik yurttaşlık (Mouffe, 1992) ve feminist yurttaşlığı (Lister, 1998), yurttaşlığın bireylerin kamu alanında paylaşabilecekleri ortaklıkların dışına taşmasına dair öneriler olarak değerlendirilmelidir.” (Yeğen, 2005, 73).

Bugün insanlar, fikirler, ideolojiler, para ve teknoloji hiç olmadığı kadar hızlı bir şekilde hareket etmektedir. Bu durumun sonuçlarından biri nüfus hareketliliği, göçler ve yer değiştirmeler olurken diğer bir sonucu mekânın ve ona bağlı -vatandaşlık, kimlik, etnisite gibi- kavramsallaştırmaların uğradığı izafeleşme olmaktadır. Bu gelişmeler, vatandaşlık açısından bazı konuları tartışmalı hâle getirmektedir. Uyruk olmayı gerektiren ulusal vatandaşlık olgusu, yerini uyruk olmadan da vatandaş olunabilen daha geniş bir vatandaşlık olgusuna terk etmek durumunda kalmaktadır. Urry'e göre (1999) TV, internet, cep telefonları vb. mekânın önemini kaybetmesine ve vatandaşlığın ulusal boyutunun aşınmasına yol açmaktadır. Falk (2005: 219) ise, belli bir coğrafyaya körü körüne bağlılık olgusunun artık tarihe karıştığını; vatandaşlığın mekâna vurgudan zamana vurguya doğru bir hareket içerdiğini vurgulamaktadır.

3. Vatandaşlık Eğitimi

Vatandaşlık olgusu, çoğunlukla hukuk ve siyaset bilimi¹⁸ alanındaki çalışmaların ampirik odak noktasını oluşturmuş olsa da disiplin farkı gözetmeksizin bütün sosyal bilimlerde tartışılan bir konu hâline gelmiştir. Eğitsel açıdan çalışmasına olan ihtiyaç da elzemdir. Eğitim, vatandaşlığın kişiler nezdinde bilgi, beceri, anlayış, değer ve eğilim yüklü bir kavram hâline gelişinde yardımcı bir rol üstlenmektedir.

Eğitim alanında vatandaşlığın muhteviyatı, benimsenen yaklaşıma ve bu yaklaşım doğrultusunda oluşturulan eğitim programına bağlıdır. Vatandaşlık eğitimi programı, dar anlamda (education about citizenship) vatandaşlık hakkında bilgi verme amacıyla olup bilgili ve politik okuryazar vatandaşların yetiştirilmesine hizmet ederken geniş anlamda (education for citizenship), ortak değer ve davranışlara bağlı/sadık aktif vatandaşlar yetiştirmeyi amaçlamaktadır (Pike, 2007).

Hemen her ülke, ilköğretimde öğrencileri vatandaş hak ve yükümlülükleri açısından bilgilendirmenin/bilinçlendirmenin gereği hususunda bir görüş birliği içerisinde olsa da bu bilincin nasıl oluşturulacağı/kazandırılacağı noktasında değişik yaklaşımları benimsemektedirler. Her ne kadar vatandaşlık eğitiminin doğası ve içeriği ile nasıl öğretilmesi gerektiği hususunda ayrılıklar ve anlaşmazlıklar söz konusu olsa da uzun yıllardır vatandaşlığın yedi öğeden oluştuğu kabul edilmektedir (Osborne, 2000: 7-8):

- Kimlik duygusu,
- Haklarının farkında olma ve diğerlerinin hakkına saygı gösterme,

---

¹⁸ Hukuk, anayasadaki ve diğer hukuki düzenlemelerdeki vatandaşlık statüsünü ele alırken; siyaset bilimi, ulusların vatandaşlık anlayışındaki temel bileşenleri ve değişimleri konu edinmektedir.

- Vatandaşlık vazifelerini yerine getirme,
- Toplumsal değerleri eleştirerek kabul etme,
- Politik okuryazarlık,
- İyi bir genel kültür ve temel akademik beceriler,
- Bu bileşenleri etkilerini yansıtabilecek biçimde eyleme geçme becerisi.

Kimlik ve vatandaşlık¹⁹, hem devlet-toplum ilişkilerinin hem de toplum içi ilişkilerin düzenlenmesinin iki temel boyutunu oluşturmaktadır (Keyman, 2008). Toplamları sosyal bağlamda sembolize eden ve bir ülkenin siyasi suur ve zihin yapısında etkin role sahip olan bu iki olgu, insanlar için önemli bir anlam kategorisidir. Bu bağlamda coğrafya, biyoloji, kolektif hafıza gibi birçok faktörden beslenen bu iki olgunun vatandaşlık eğitimi programıyla tarihsel, zamansal, toplumsal ve kişisel uzantılarının ortaya konması, öğrencilerin sorumlu bir kimlik ve vatandaşlık geliştirmeleri, bunu davranış ve tutumlarına yansıtabilmeleri kilit önem arz etmektedir. Bu süreçte, öğrencilerin anlam oluşturma sürecini etkileyecek -tek bakışlı yapıda olmayan- kaynaklarla tanıştırılması ve bireysel çalışmaların yanı sıra geniş uzman gruplarının yer aldığı kısa ve uzun vadeli projelere odaklanması gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki, “yetişkinleri iyi yurttaş, iyi komşu, iyi insan haline getiren, okullar değil, bizzat içinde yer aldıkları projeler, sorumluluklar ve kurumlardır” (Ful-linweider, 1990: 13; Akt: Dauenhauer, 2001: 162).

Üstel (2011), birey karşısında devletin bekasına öncelik veren ve vatandaşları devlete karşı sorumlu varlıklar olarak gören “militan vatandaşlık” anlayışının ülkemizde hâkim olduğu kanısındadır. Bu anlayış, vatandaşın birey olmasına hiç izin vermemekte ya da çok az izin vermekte olup önceliği “vatan-millet-devlet” şeklinde formüle etmektedir. Duygusal açıdan ise vatandaş, milleti ve devleti için canını feda etmeye hazır bir varlıktır (Caymaz, 2008). Yani vatandaştan beklenen, vatana-millete-devlete sadakat ve itaattir; tam söylersek, vatansever olmasıdır. Bu bağlamda pedagojik hedef, vatanseverliğin inşasıdır. Vatanseverliği, yalnızca sadakat ve itaat ekseninde duygusal/duyuşsal alanda inşa etmemiz, demir alma noktamızın noksanlığını resmetmektedir. Vatanseverliği, anayasada belirtilen ilkelere bağlılık yönünden de beslememiz gerekmektedir. Biraz daha açarak söyleyecek olursak, vatanseverliği salt bir erdem olarak benimsetmek yerine, rasyonel düzlemdeki varlık ve gereklilik nedenlerini de ortaya koyarak duygudaşıktan fikirdaşlık mertebesine taşımamız icap etmektedir. Zira, zihinsel tembellikle beslenen bir vatanseverlik anlayışı, kişiyi fedakârlık yüklü bir bağlılığa sevk edecektir. Bu bakımdan vatan-millet-devlet kavramlarına sadece duygusal/duyuşsal bağlamda sembolik anlamlar yüklemekle yetinmek yerine bu kavramları duy-

---

¹⁹ Bugün, vatandaşlık alanı, kimlik temelli talep ve çatışmalara kuramsal ve stratejik açılım sağlayabilecek bir alan olarak görülmektedir (Keyman, 2008). Kimlik politikaları sonucu hücreler hâlinde bölünerek ayrışan ve çoklaşan insanlar, vatandaşlık bağı ile kenetlenmeye yönlendirilmektedir. Keyman (2008), kimlik taleplerinin vatandaşlık alanı içerisinde çözüldüğü sürece ayrışma ve bölünme yerine, birlik ve beraberlik içinde yaşama olasılığını arttırabileceğini ifade ederken bunu kastetmektedir. Oysa Kymlicka (1998), “Ulusal bir kimliğin öznelikleri -yani, kahramanlar, mitler ve geleneksel âdetler- hızla değişebilir. Ancak kimliğin kendisi -yani, kendi ulusal kültürüyle birlikte ayrı bir ulus olma duygusu- çok daha kalıcıdır” derken özerklik arzusuna vurgu yapmaktadır. Belki tam da bu noktada, “dağılmak toplanmayı olanaklı kılar mı?” sorusunu sormak ve vatandaşlık-kimlik arasındaki bağı uyumlu bir içeriklendirmeye kavuşturmak gerekecektir.

gudan bilinç düzeyine çıkaracak direkt bir güzergâh oluşturmak daha sağlıklı bir pedagojik yaklaşım olacaktır.

Militan vatandaş profilinin ikinci eksenini, hak ve vazife sistematığı oluşturmaktadır. Devlet ile birey arasındaki ilişkinin çerçevesini, vatandaşlık vazifeleri (kanunlara itaat, vergi vermek, askerlik yapmak, çalışmak, oy vermek vb.) oluşturmaktadır. Bu sistemattikte hak, vazifelerin ifası için vardır (Üstel, 2011). Bugüne kadar ülkemizde hâkim olan vatandaşlık anlayışı, vazifelere yaptığı vurgu nedeniyle sıkça eleştirilmiştir. Bugün, hak ve vazife sistematığı açısından durum biraz daha karmaşıklaşmıştır. Vatandaşın eylem ve sorumluluk alanı, geçmişte kendi devletin sınırları ve halkı ile kısıtlıyken; bugün, yabancı halklara ve ülkelere doğru genişlemiştir. Her ne kadar artık vatandaşların küresel hak ve sorumluluklarından bahsedilse de temel vurgu yine vazife ve sorumluluklara yapılmaktadır. Şöyle ki, ozon tabakasının incilmesi, ormanların hızla yok olması, canlı türlerinde ciddi oranlarda azalma gözlenmesi gibi birçok tehlike, insanlığın karşı karşıya kaldığı bu küresel sorunlara dünya vatandaşı²⁰ gibi bakmasını ve evrensel sorumluluk şuuruyla hareket etmesini gerektirmektedir. Her ne kadar teoride durum dünya vatandaşı gibi bakmayı gerektirse de pratikte etkili olan görüş her vatandaşın kendi ülkesinin önceliğini gözeterek²¹ hareket etmesidir. Ki bu, doğru olup olmamasının ötesinde bir gerekliliktir (Dauenheuer, 2001). Selçuk (2005), bu gerekliliği şu sözleriyle vurgulamaktadır:

“... Küreselleşme bugün milli ve yerel olan her şeyi tehdit eder hale gelmiştir. 50 yıl sonra milli kültürlerin, yerel zenginliklerin güçlü bir şekilde varlığını sürdürebilmesi küresel olanla milli olanın, dengeli konfigürasyonuna bağlıdır. Öğretim kademeleri bir bayrak direğine benzetilecek olursa, bayrak direğinin üst kısmı, yüksek öğretim, alt kısmı ise ilk ve orta öğretimdir. Yüksek öğretim doğası gereği küreselleşmenin savrulma alanı içindedir.... Ancak, ilköğretim ve orta öğretim, ulusal savunma mekanizmalarının, kültür direnç hatlarının kurulması gereken yerlerdir. Aksi bir durum 20-30 yılda küresel olanın milli olanı yok etmesine sebep olabilir. Bunun önüne geçmede Atatürk'ün, Türkiye Cumhuriyeti projesini kurgularken uyguladığı strateji, yol gösterici olacaktır. Bilindiği gibi o, dil, tarih, coğrafya ve sanatı milli zemine oturtmuş; bununla birlikte, bilim zihniyetini temsil eden “muasır medeniyet”i, ülkenin vizyonu haline getirmek suretiyle de ulusaldan evrensele ilkesini izlemiştir. Bu iddiayı sürdürebilmek için, gelecek on yıldaki eğilimleri iyi okumak ve özgün bir insan modeli tasavvur etmek zorundayız.” (Selçuk, 2005: 3).

Militan vatandaş profilinin üçüncü eksenini oluşturan tehdit/tehlike algısının temel işlevi ise, “ötekinin işaret edilmesinden oluşan bir zihinsel seferberlik durumunu toplum üzerinde egemen

---

²⁰ Unutulmamalıdır ki, “sadece devletler, siyasete ilişkin politikalar ve uygulamalar üretebilecek ve bu politikaların uygulanmasını saplayacak bir sisteme sahip. Yine sadece devletlerin ekolojik ve askeri konularda uluslararası anlaşmalar yapma kapasitesi var. Ayrıca devlet dışında hiçbir kurum, yaklaşmakta olan büyük ölçekli ekonomik ve demografik değişimlerle başa çıkma konusunda insanlara yardım edecek güce sahip değil.” (Kennedy, 1993: 336; Akt: Dauenheuer, 2001: 19).

²¹ Dünya vatandaşlığı ile ülke vatandaşlığı arasında bir seçim yapmak yerine, ikisini birbirine eklemek daha sağlıklı bir düşünce olsa gerek.

kılmaktır.” (Üstel, 2011, 324). Daha açık bir söylemle, bu eksenin temel işlevi, vatandaşların bir dayanışma içerisinde cephe mantığıyla örgütlenmesini teşvik etmektir. Üstel (2011), tehdit/tehlike algısının -vatandaşlık bilgisi- ders(i) kitaplarındaki gerçek ya da kurgusal söylemler aracılığıyla oluşturulduğunu iddia etmektedir. Ders kitaplarının toplumsal ve ideolojik işlevi üzerine çalışmaların ortaya koyduğu en çarpıcı gerçek, kitapların içeriğinin tarafsız olmaması, toplumda egemen olan bilgi, değer ve tutumları öğrencilere aktarmayı ve kazandırmayı amaçlamasıdır (Gök, 2003, 158). Bu bağlamda Vatandaşlık Bilgisi dersi, toplumsal hafızanın yapılandırılmasında önemli bir rol üstlenmekte ve bu dersin kitabı da toplumsal kenetlenme aracı veya hafıza rezervuarı olarak işlem görmektedir.

Dauenheuer’a (2001) göre vatandaşlık eğitimi programı, yalnızca devletin mevcut anayasal yapısını incelemekle kalmamalı, aynı zamanda söz konusu devletin öteki devletlerle olan ilişki biçimlerine ve bu ilişkilerin nedenlerine dikkat çekmeli; BM, Avrupa Topluluğu ve Amerika Devletleri Örgütü gibi uluslar arası anlaşmaların ve uluslar arası örgütlerin neden ve nasıl var olduklarına açıklama getirmelidir. Belirli yurttaş topluluklarının yaptığı katkıların farklılığına ve çeşitliliğine özen göstererek toplumun kültürel tarihini kapsamlı ve kampanya ve lobi faaliyeti gibi uygulamaları da incelemelidir.

Vatandaşlık eğitimi perspektifi içinde herkes için hedef olması gereken niteliklerden biri de politik okuryazarlıktır. Politik okuryazarlık, politik sürece katılım açısından tanımlanmaktadır (Osborne, 2000). Vatandaşın topluma katkıda bulunabilmesi, toplumsal kurumlara dâhil olabilmesi ve toplumla özdeşleşebilmesi için politik okuryazarlığa sahip olması gerekmektedir. Her ne kadar bugünün gençleri okuma yazmanın yararına inanmayı bırakmış ve kitabı terk etmiş olsalar da (Sanders, 2010, 133) politik okuryazarlık hâlâ bir gereklilik olmayı sürdürmektedir.

4. Sonuç

Vatandaşlığın hem uygulanma hem de analiz edilme biçiminin şekillenmesinde ve farklı vatandaşlık nosyonlarının ortaya çıkmasında; vatandaşlığın ne olduğunu/olmadığını belirgin kılacak bir anlam alanının -tam manasıyla- oluşturulamamış oluşu, vatandaşlık olgusuna rengini veren unsurların çeşitliliği ve ulusal kompozisyonların değişkenliği gibi birçok sebebin varlığından söz edilebilir. En genel söylemle, vatandaşlık anlayışı iki gelişme ile karmaşıklaşmıştır (Siim & Squires, 2007): *Çok katlı yönetişimin* (yerel, bölgesel ve küresel düzeylerde vatandaşlık uygulamalarının artan önemine işaret eder) ve *grup kabul görme taleplerinin ortaya çıkması* (ayrı ayrı nitelendirilen deneyimler ve çeşitli eşitsizlik gündemlerinin artan önemine işaret eder).

Bu gelişmeler, vatandaşlık eğitimi programlarına farklı yönde ve dozda yansımaktadır. Ülkemiz özelinde düşünüldüğünde, vatandaşlık eğitimi programının yapısal ve içeriksel düzenlemesine ilişkin ortak bir zihinsel şemanın olmadığını ve mevcut programın kişilerin zihnine ve ruhuna nüfuz etmede disfonksiyonel bir özellik arz ettiğini hem toplumsal hem de bireysel düzlemde reel olarak görmek mümkündür. Bu bakımdan vatandaşlık eğitiminin içerik bilgisine odaklanırken vatandaşın niteliklerine işaret eden uzun listeleri ön plana çıkarmak yerine, öğrencileri davranış ve eylem gerektiren proje ve sorumluluklarla tanıştırmak ve hem bireyci hem de dayanışmacı tutumları pekişti-

rerek tampon mekanizmalara gereksinimi mümkün olduğunca asgariye indirerek ortadan kaldırmak icap etmektedir. Vatandaşlığı anlatmada ve öğretmede ise, düşmanca duygu ve fikirler yerine, ulusal ve evrensel değerlerin birbirine eklenildiği -kurgusal- metinler ya da tarihi gerçeklerden örnekler aracılığıyla öğrencilerin hafızalarına malzeme taşıyarak bilinçlenmelerini sağlamak gerekmektedir.

Kaldı ki çocuklar, vatandaşlık çalışmalarında göz ardı edilen gruplardan biridir. Geleceğin vatandaş-çalışanı olarak tasvir edilen çocukların vatandaşlığı, yetişkinlerinkinden farklı yönleri olan ve doldurulması gereken teorik bir eksiklik (Lister, 2007). Bu bağlamda Cohen'in (2005) çalışması, iyi bir başlangıç sayılabilir. Cohen, çocukların "ailelerinin yasal kimliği içinde katlanmış" (2005, 229) olarak ele alındığı durumlar ile kadınların kocanın himayesinde olduğu ikinci derece vatandaşlıkları arasında benzerlikler çizmekte ve çocukların tamamıyla katılımcı oldukları kamu kültürünün "farklı şekilde eşit" üyeleri olarak muamele görmeleri gerektiğini savunmaktadır (Akt: Lister, 2007: 54).

Sonuç olarak şunu ifade etmek doğru olur; çok boyutlu ve çok fonksiyonlu bir görünüm arz eden vatandaşlık olgusunun evvela niteliği ve ifa ettiği işlevleri bakımından ülkemizdeki kırık dökük çatisını onarmak, ardından -ülkemizdeki- vatandaşlık anlayışının sonrası kadar öncesine de odaklanarak bir vatandaşlık eğitimi tasavvur etmek lâzımdır.

Kaynaklar

- Brubaker, R. (2009).** Fransa'da ve Almanya'da Vatandaşlık ve Ulus Ruhü. Ankara: Dost Kitapevi.
- Caymaz, B. (2008).** Türkiye'de Vatandaşlık Resmî İdeoloji ve Yansımaları. 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çiçekli, B. (2007).** Yabancılar ve yabancı olmayanlar: Almanya'da ve Türkiye'de hukuki statü. Göç ve Entegrasyon: Almanya ve Türkiye'de Azınlık-Çoğunluk İlişkileri (s. 189-210). Ankara: Konrad Adenauer Stiftung Vakfı Yayınları.
- Dauenhauer, B.P. (2001).** Kırılgan Bir Dünyada Yurttaşlık (Çev: A. Özdil & F. Kaynak). Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Delanty, G. (1997).** Models of Citizenship: Defining European Identity and Citizenship. Citizenship Studies, Vol: 1, No: 3, 285-303.
- Durgun, Ş. (2010).** Cumhuriyetçi ve Liberal Anlayış Çerçevesinde Türkiye'de Vatandaşlık Sorunsalı. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 1, 65-92.
- Falk, R. (2005).** Yırtıcı Küreselleşme Bir Eleştiri. 4. Baskı, İstanbul: Küre Yayınları.
- Göğer, E. (1995).** Çifte vatandaşlık. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 44, Sayı:1, 127-181.

- Gök, F. (2003).** Ders Kitaplarında İnsan Hakları: Tarama Sonuçları (Edt. B. Çotuksöken, A. Erzan, O. Silier). Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Ders Kitapları (s. 158-171). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Gülalp, H. (2007).** Vatandaşlık ve Etnik Çatışma Ulus Devletin Sorgulanması (Hz. H. Gülalp). Milliyete Karşı Vatandaşlık (s. 11-34), 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gündoğdu, Y. (2004).** Avrupa Birliği Yurttaşlığı Avrupa Kimliği Sorununa Çözüm Oluşturabilir mi?. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt: 3, No: 2, 11-26.
- Hammar, T. (1990).** Democracy and the Nation-State. Avebury, Aldershot.
- Hangül, Ö. (2009).** İngiltere’de Şartlı Vatandaşlık Dönemi. ATAUM [Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi], Yıl: 1, Sayı: 11, 1-28, <http://ataum.ankara.edu.tr/ebulten/eylul.pdf>
- Heater, D. (1990).** Citizenship: The Civic Ideal in World History, Politics and Education. London: Longman.
- İçduygu, A. (2009).** Küreselleşme, Avrupalılaşıma ve Türkiye’de Vatandaşlık (Der. E.F. Keyman & A. İçduygu). Türkiye’de Uluslararası Göç ve Vatandaşlık Tartışması: Birey Düzeyinde Analiz (s. 227-255), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- İçduygu, A., Keyman, E. F. (1998).** Globalleşme, Anayasallık ve Türkiye’de Vatandaşlık Tartışması. Doğu-Batı Dergisi, Yıl: 2, Sayı: 5, 157-170.
- Joppke, C. (2007).** Transformation of Citizenship: Status, Rights, Identify. Citizenship Studies, Vol: 11, No: 1, 37-48.
- Kadioğlu, A. (2008).** Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara (Hz. A. Kadioğlu). Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türkiye örneği (s. 31-54), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kastoryano, R. (2007).** Vatandaşlık ve Etnik Çatışma Ulus Devletin Sorgulanması (Hz. H. Gülalp). Alman Birliğini Yeniden Tanımlamak: Milliyetten Vatandaşlığa (s. 35-58), 2. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Kaya, A. (2005).** Türkiye’de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları (Der. A. Kaya & T. Tarhanlı). Avrupa Birliği Bütünleşme Sürecinde Yurttaşlık, Çokkültürcülük ve Azınlık Tartışmaları: Birarada Yaşamın Siyaseti (s. 5-26). İstanbul: TESEV.
- Keyman, E.F. (2008).** Vatandaşlığın Dönüşümü Üyelikten Haklara (Hz. Ayşe Kadioğlu). Türkiye’de Çokkültürlü Anayasal Vatandaşlık ve Demokratikleşme (s. 218-244), İstanbul: Metis Yayınları.
- Kılıçbay, M.A. (2007).** Kimlikler Okyanusu. Doğu Batı Düşünce Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 2, 161-165.
- Kymlicka, W. (1998).** Çokkültürlü Yurttaşlık Azınlık Haklarının Liberal Teorisi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Leca, J. (1998).** Uluslar ve Milliyetçilikler. Neden söz ediyoruz? (s. 11-19), İstanbul: Metis Yayınları.
- Lister, R. (2007).** Inclusive Citizenship: Realizing the Potential. *Citizenship Studies*, Vol: 11, No: 1, 49-61.
- Mann, M. (1987).** Ruling Class Strategies And Citizenship. *Sociology*, 21 (3), 339-354.
- Marshall, T.H. (1973).** *Class, Citizenship And Social Development (2nd Edition)*, Connecticut: Greenwood Press.
- Marshall, T. H. & Bottomore, T. (2006).** Yurttaşlık ve Toplumsal Sınıflar (Çev. A. Kaya). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Nomer, E. (1989).** Vatandaşlık Hukuku. İstanbul: Fil Kitapevi.
- Osborne, K. (2000).** Education For Citizenship. *Teaching Today For Tomorrow*, 14, 2-16, available at: http://www.7oaks.org/Resources/TeachingToday/Documents/Issue_14_2000.pdf
- Özkazanç, A. (2009).** Toplumsal Vatandaşlık ve Neo-Liberalizm Sorunu. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 64-1, 247-274.
- Pike, M. A. (2007).** The State And Citizenship Education In England: A Curriculum For Subjects Or Citizens?. *Journal of Curriculum Studies*, 39 (4), 471-489.
- Polat, E. G. (2011).** Osmanlıdan Günümüze Vatandaşlık Anlayışı. *Ankara Barosu Dergisi*, Yıl: 69, Sayı: 3, 127-157.
- Sanders, B. (2010).** Öküzün A'sı (Çev. Ş. Tahir). 2. Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Selçuk, Z. (2005).** MEB Müfredat Geliştirme Süreci. <http://www.meb.gov.tr/ttkb/programlar.html> (Erişim tarihi: 20.05.2006).
- Siim, B. & Squires, J. (2007).** Contesting Citizenship: Comparative Analyses. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, Vol: 10, No: 4, 403-416.
- Urry, J. (1999).** Globalization and Citizenship. *Journal of World-Systems Research*, Vol: 2, 311-324.
- Üstel, F. (2011).** "Makbul Vatandaş"ın Peşinde II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi. 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeğen, M. (2005).** Yurttaşlığın Diyalektiği, Yurttaşlığın Trajedisi. *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 38, Sayı: 1, 69-87.